

Naturen i din have

vibORG
KOMMUNE

Forfattere:

Rasmus Vincentz, Vild Med Vilje
Katrine Turner, Vildskab

Udarbejdet for:

Viborg Kommune
4. oplag, November 2021

Indhold

Indhold	3
Indledning	4
1. Vilde danske planter er ikke ukrudt	6
2. Kvas og dødt træ i haven	8
3. Vand i haven	10
4. Sydvendte skråninger	12
5. Stendynger	14
6. Krat og buske	16
7. Græsplænen	18
Hvordan er naturtilstanden i din have?	20
”Score”-kort.	21

Blomstrende natur tæt ved en græsplæne. Tidselsommerfugl på rødkløver. (Foto: Lars Brøndum)

Indledning

Naturen i din have

Normalt forbinder vi havedyrkning med at så dejlige grøntsager og flotte blomster, lave en masse lugning og så læne os tilbage i havestolen og nyde, hvor pænt det hele er. Den slags have har mange fordele, men her vil vi introducere dig til en anderledes måde at pleje din have på.

Vi vil gerne give dig inspiration til at "dyrke" – eller indrette – en mere naturvenlig have med plads til en vildere natur. For selv om det kan være lidt udfordrende, er det både vigtigt og sjovt at have en vildere natur i haven.

En indsats for en have med mere plads til en vildere natur kan godt foregå i en lille del af haven, mens resten kan fungere som græsplæne og køkkenhave osv. (Foto: Katrine Turner)

Hvorfor nu vildere haver?

En vildere have er god for naturen, for naturen mangler simpelthen plads og vilkår, hvor den kan folde sig ud. I en pænt luget have med lange lige rækker af salat og kartofler omgivet af en prægtig grøn græsplæne er der meget begrænset plads til de vilde planter og dyr, der hidtil har været mange af i Danmark.

Ved hjælp af simple tiltag kan man ændre en smule på, hvordan vi indretter og plejer haven eller dele af den. Derved kan der opstå gode levedygtigheder for mange af de vigtige vilde dyr og planter, der ellers er trængte i naturen.

En vildere have er også god for os mennesker. Du kan året rundt få mange sjove og hyggelige oplevelser, da flere insekter, dyr og fugle vil blive gæster i haven. Det tager dig væk fra skærm og travlhed for en stund.

Det er inspirerende og lærerigt at kigge på en mejse på foderbrættet midt i vinterens kulde, eller at jage insekter med børnene på en varm sommerdag.

Et skridt ad gangen

Du kan starte i et hjørne af din have, i et par krukker eller en altankasse. Hvis du starter rigtigt, er det overaskende nemt at give rum til en lang række forskellige danske dyr og planter. Og måske bliver havearbejdet endda en smule lettere at passe.

Vi håber derfor, at dette hæfte vil inspirere til, hvordan du kan indrette din have lidt vildere, så der bliver plads til en mangfoldighed af liv – og så du kan opleve, hvordan naturen udfolder sig, når du giver den mulighed for det.

God fornøjelse.

Lille ildfugl på Blåmunke. Planten kan finde vej til områder i din have, hvor du ikke gødske. (Foto: Niels Laustsen)

Pindsvin på aftentur under havens buske. (Foto: Niels Laustsen)

1. Vilde danske planter er ikke ukrudt

Jo flere forskellige forhold – altså variationer i fx. lys og skygge, tørt og fugtigt – den nye have byder på, jo flere forskellige planter kan finde på plads. (Foto: Katrine Turner)

Hvad betyder vilde danske planter for naturen?

Det er en god ide at have en masse danske planter i haven, idet danske planter er ret vigtige for insekter, som igen er vigtige for de fugle og andre dyr, der spiser dem.

Nogle insekter er meget kræsnе og kan kun bruge én slags blomster, mens andre kan bruge mange forskellige. Mange af de planter, vi traditionelt kalder ukrudt, er vigtige for forskellige sommerfugles larver. Uden planter til larverne, kommer der ingen sommerfugle. Så nemt er det.

Danske planter i haven

Hvis du allerede har en have med mange blomster i, skal du endelig ikke gå ud og hive dem alle sammen op, men blot sortere lidt i dem.

Et kendetegn for planter, der er gode til bestøvende insekter, er, at de typisk har store klaser af mange små blomster. Nogle har også åbne blomster, hvor man kan se midten, og hvor insekterne kan komme ind og få fat i maden.

Planter som lavendel og solhat kan tiltrække mange forskellige insekter og blomstrer langt ind i efteråret. Hvis de sætter frø, kan fuglene også komme forbi om vinteren og spise frøene.

Du kan købe danske planter og stauder til din have, eller du kan så med danske frøblandinger.

Alternativt kan du lade ukrudtet gro.

Pasning

Prøv at lade være med at ”blande dig” alt for meget i, hvad der vokser i din have. Lad ukrudtet gro og se hvilke danske planter der kommer, og om deres blomster er gode for insekterne.

Lad de naturlige dynamikker få lidt plads. Nogle år er kolde, og det giver plads til visse plantearter. Andre år er tørre og varme, og her er det andre planter, der trives. I det hele taget er de danske planter noget mere hårdføre end de eksotiske. Samtidig vil de hjemmehørende danske planter give plads til et væld af liv og dermed gøre din have helt speciel.

Dansk navn	Forår	Sommer	Efterår
Anemone	☼		
Erantist	☼		
Krokus	☼		
Martsviol	☼		
Mælkebøtter	☼		
Pil	☼		
Forglemmigej	☼		
Vorterod	☼		
Blåhat		☼	
Blåmunke		☼	
Gederams		☼	
Slangehoved		☼	
Kongepen		☼	
Merian		☼	
Timian		☼	
Vild gulerod		☼	
Kællingetand		☼	
Rødkløver		☼	☼
Røllike		☼	☼
Vedbend		☼	☼
Sankthansurt			☼
Rejnfan			☼
Asters			☼

Eksempler på gode danske planter til haven. S sammensæt planterne så de blomstrer hele året rundt, og har nektar til insekterne fra tidligt forår til sent efterår.

Små tips

Lad være med at luge ret meget, og lad om vinteren de visne plantestængler stå til foråret. De er ofte fulde af frø, og stænglerne kan bruges til vinterhi for dyr som fx. pindsvin. Sørg i stedet for en større variation i planter, for jo flere forskellige plantearter der er i din have, desto sværere er det for én art at tage over.

2. Kvas og dødt træ i haven

Nældens takvinge soler sig på en lun kvasbunke. (Foto: Lars Brøndum)

Naturen i kvasbunken

Kvasbunker bliver let opfattet som noget rod, der råber på at blive kørt til genbrugsstationen. Men "rod" i form af variation og strukturer giver plads til liv. Det skaber gode levesteder og fødekilder for et utal af insekter, svampe, fugle og pattedyr som fx. salamandre, sommerfugle, træbukke, mariehøns og vilde bier.

En god stor kvasbunke er et meget bedre skjul end de små færdiglavede insekthoteller, man kan købe. Kvas er større og har flere små hulrum, som dyrene kan bruge til at gemme sig i. Kvasbunken er desuden det bedste vinterihi et pindsvin kan tænke sig.

Den gode kvasbunke

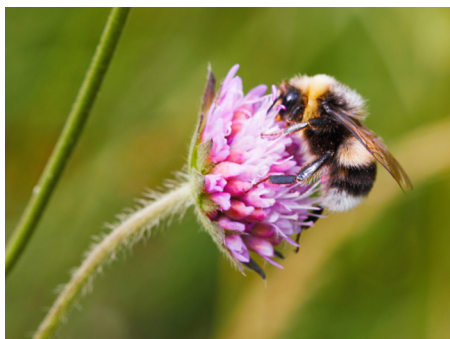
En kvasbunke er meget nem at lave, og jo større en bunke man kan lave, jo bedre. Fyld grene, kviste, blade og andet plantemateriale på, for jo mere materiale, der er på bunken, jo mere varmt og tørt bliver der inde i midten af den. Sørg gerne for en god afstand til huset.

Hvis du synes, det skal se lidt ordentligt ud, kan du stable det pænt, lave et lille hegn omkring eller plante fx. blomsterkarse til at klatre op af bunken. Det er både pænt og spiseligt og giver lidt ekstra mad til vilde bier og sommerfugle.

Dyrene er dog ligeglade med, om kvaset er lagt i sirlige bunker. Alt det træ og kvas, man beholder i haven binder CO₂, så kvasbunker hjælper også en lille smule i klimaregnskabet.

Man kan nemt lave kvasbunken til et grenhegn i haven, og bruge det til at lave rum eller afgrænsninger. (Foto: Habitats)

Lys jordhumle er en meget almindelig humlebi. Den henter nektar og pollen i vilde blomster og søger ly og læ i kvasbunker. (Foto: Lars Brøndum)

Pasning

Når kvasbunken er lavet, skal den bare have lov til at passe sig selv. Bunken vil synke sammen, efterhånden som kvaset langsomt bliver omsat til jord. Du kan fylde på igen hver sommer, når hækken skal trimmes eller æbletræet beskæres. Det er en god ide at lade bunkerne ligge de samme steder, så dyrene ikke skal flytte hvert år.

3. Vand i haven

Vandhul giver hurtigt en masse liv i haven både under og over overfladen. (Foto: Katrine Turner)

Vand og natur

Hvis du vil have mere liv i din naturvenlige have, er vand utrolig vigtigt. Der lever mange sjove og finurlige dyr nede i vandet, og vand er vigtigt for dyr på land. For eksempel kan tudser og salamandre søge ly i vandet for at holde sig fugtige. Fugle, pindsvin, bier og sommerfugle kan bruge vandet til at drikke af.

En god havedam

Et vandhul kan have et utal af former og størrelser og kan derfor nemt tilpasses de forhold, der er i haven. Du kan lave alt fra en hel sø til en lille underskål med vand. Et fuglebad, som også er fint, kan gøre underværker.

En god havedam skal helst ligge i fuld sol, så den kan blive varmet op tidligt på foråret. Formen er underordnet. Lav evt. en lille jordvold eller stensætning på den nordlige side af dammen og gør den lavvandet der. På den måde reflekteres solens stråler og varmer vandet hurtigt op. Det er godt for de dyr, der lever i vandet. Du kan sætte nogle høje planter i den sydlige ende, som fx. gul iris eller dunhammer, der giver lidt skygge til dyr i søen på en varm sommerdag. På den måde kan solen varme vandet tidligt i foråret, når der er koldest. Efterhånden som planterne vokser op, skygger de mod syd, når sommersolen er kraftigst.

Små tips

Lad være med at sætte fisk ud i søen. Mange fisk spiser de insekter og andet mikroliv, der lever i vandet, og ved fodring af fiskene kan der nemt komme en masse alger.

Mikroliv i vand består bl.a. af dafnier, vandkalve og forskellige insektlarver.

Du kan hjælpe mikrolivet i gang i vandhullet ved at tilføre en spand vand fra et nærliggende vandhul. Derudover kan du også lave et fuglebad lidt oppe i højden, så fuglene kan drikke og bade i fred for katte.

Vandbad til fuglene. Husk at holde øje med, at det ikke tørrer ud. (Foto: Jacob Vinjegaard)

Vandhul i haven kan bruges til at opsamle ekstra regnvand. (Foto: Jesper Lund)

Pasning af vandhullet

Det er en tommelfingerregel, at jo større et vandhul er, jo mindre vedligehold kræver det. Dog skal du helst undgå trådalger ved fx. at sørge for, at der ikke falder en masse blade ned i det hvert efterår.

Du kan indsamle algerne med en rive og lade dem ligge på kanten af søen en dags tid. Så kan de små dyr, der har gemt sig, kravle ned i vandet igen. Smid derefter algerne på kompostbunken, de giver nemlig god næring til køkkenhaven.

4. Sydvendte skråninger

Naturen i en sydvendt skråning

En sydvendt skråning er et rigtig godt levested for mange vilde dyr.

Det særlige ved sydvendte skråninger er, at de er virkelig gode at lave rede-gange i for vilde bier. En skråning fanger også varmen fra forårs- og morgensolen, og det er lige sagen for fx. sommerfugle og firben, der har brug for at samle varme for at kunne komme omkring.

Hvis skråningen er lavet af grus og næringsfattig jord, kan den også give gode betingelser for en række vilde planter, der ellers har det svært i havens muldjord og i græsplæner. Det kan fx. være kællingetand, timian, forglemmigej eller gul snerre.

Sådan laver du en varm sydvendt skråning

Hvis haven har en (forholdsvis) sydvendt skråning – eller du kan lave én ved at skovle mineraljord og sten op – er det vigtigt at sikre, at denne er indrettet bedst muligt.

Fjern først evt. høje vækster og tynd ud i den måtte af jord og rødder, der typisk kommer under græs. Når der er gjort plads, kan du blande den tilbageværende jord med enten grus, sand eller kalk for at gøre den yderligere fattig på næring. Du kan også tilføje nogle større sten over hele eller dele af skråningen. Stenene må gerne have en overflade på størrelse med en god håndflade (ca. 20 cm²) eller derover.

Nyanlagt sydvendt skråning, hvor der både skabes varme pladser til insekterne og vilkår for planter. Samtidig er der gode føde- og værtsplanter for insekterne. (Foto: Habitats)

Forglemmigej fra en gruset vejkant kan nemt flyttes ind i den nye sydvendte skråning. (Foto: Katrine Turner)

Derefter er der kun tilbage at vente til de første solstråler skaber et lunt miljø, og en flok sommerfugle møder festklædte op.

Det kan gøre en stor forskel for firben og sommerfugle, at der er lavet plads til dem at varme sig i morgensolen.
(Fotos: Michael Stoltze, Katrine Turner og Lars Brøndum)

Små tips

Husk i løbet af sommeren at sikre, at der ikke sker en overgroning med høje vækster, der skygger for stenene og den bare jord.

5. Stendynger

En stendynge skal gerne have en god hældning så stenene ikke falder ned, og samtidig giver en masse hulrum. (Foto: Katrine Turner)

Naturen i en stendynge

Enstensætning fyldt med hulninger og kroge er hjemsted for et utal af insekter. Biller, sommerfugle, vilde bier samt fx. edderkopper kan udnytte hulrummene mellem stenene til husly. Stenene bliver dejligt varme af solen på samme måde som den sydvendte skråning, og mange dyr kan bruge hulrummene til at overvintre i.

Hvordan laver du bedst enstensætning?

Enstensætning eller et stendige kan være et utroligt flot element i haven og være med at skabe rum. En storstensætning kræver et stort stykke arbejde, men til gengæld er det også et tiltag i haven, der virkelig kan give plads til mange nye former for liv. Selv en lille bunke sten er bedre end en klippet steril græsplæne.

Når du stabler din bunke, skal du sørge for, at lægge de største sten nederst for at give stabilitet. Grav den gerne lidt ned i jorden. Undervejs, når du bygger dyngen op, skal du sørge for at der er en hældning, så stenene ikke falder ned af sig selv, hvilket kan være farligt.

Det vigtigste er at undgå at bruge mørtel, for det fylder alle de vigtige huller op, så dyrene ikke kan bo der.

En stendynge kan også være en fantastisk legeplads for børn. Nysgerrige sjæle kan gå på opdagelse og finde dyr. Men husk at lægge stenene forsigtigt på plads, når I har kigget under dem, og respekter dyrene som bor der.

Vekselvarme dyr, fx. Humlerovbille (foto), edderkopper, insekter og firben bruger solrige stendynger til at varme kroppen op. (Foto: Lars Brøndum)

Stendyngen kan sagtens give plads til en masse danske planter. Mange af vores krydderurter som fx. timian, merian og salvie trives også virkelig godt i stendynger og stenbed. (Foto: Katrine Turner)

Små tips

En stendynge med en god højde bliver hurtigere varmet op af solen, og mørke sten bliver hurtigere varme end lyse sten.

6. Krat og buske

Naturen i krat og buske

Den vilde natur er fyldt af buske, krat og hegn af forskellig slags. Det virker som ly og læ for alskens smådyr, men det er også her, de større dyr kan bygge reder og huler og opfostre deres unger eller overvintre. Krat med større og lidt krogede træer kan endda huse flagermus, som er formidable myggejægere og rigtig gode at have i haven.

Skrubtudsehannen er rigtig god som sneglebekæmper og kan bl.a. spise dræbersneglene i din have. (Foto: Niels Laustsen)

Det gode krat

Flere ældre haver har allerede masser af krat rundt om i haven – de skal endelig bare beholdes. Hvis du vil anlægge et nyt krat, kan du med fordel bruge det som afgrænsning til nabens grund eller til de omkringliggende arealer. Det er en god ide at have mange forskellige slags buske i dit krat, så der er forskellige ressourcer henover sæsonen.

Pasning

Et krat kan godt klippes til på den ene side, fx. ud mod vejen, hvis det skal ligne en hæk, men et krat må gerne se lidt vildt ud, i hvert fald på indersiden. Et par grene, der stikker ud hist og her, giver fuglene et sted at sidde, og døde kviste skal nok falde af sig selv. Jo mere du lader krattet vokse vildt, desto mere liv vil der være plads til.

Nogle gange kan det være fint at tynde lidt ud i det, men husk at gøre det om vinteren af hensyn til fugle og insekter.

Du kan lade kviste og grene ligge som kvas i bunden og lade stubbe og stammer stå i en 1.5-3 meters højde. Du kan evt. plante vedbend og kaprifolie op ad stammerne. Så bliver det meget dekorativt, og giver igen mad til flere forskellige dyr.

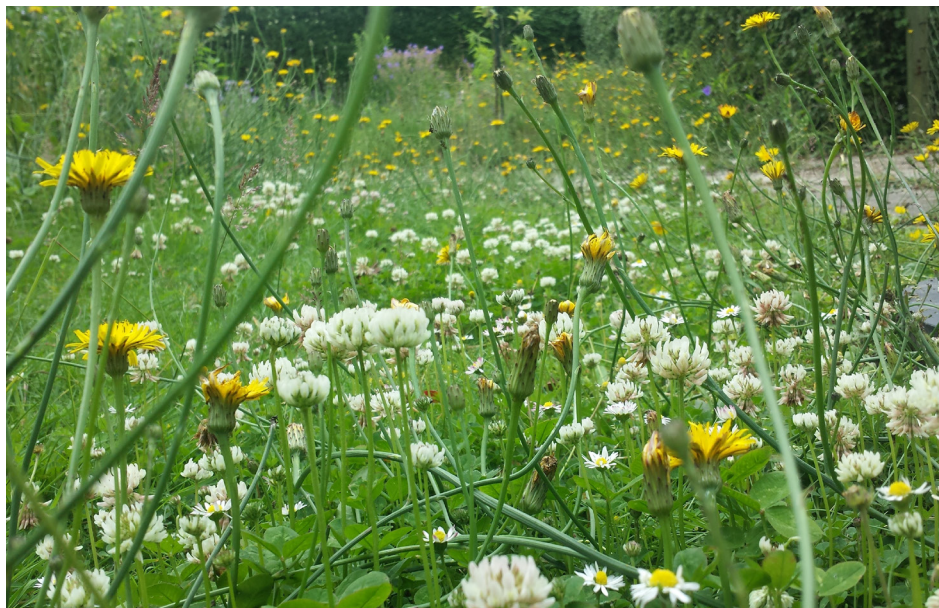

Det er en god ide at bruge danske arter af træer og buske, såsom hvidtjørn, røn, fuglekirsebær, hylde eller vildæble, da disse er fyldt med blomster til bier og sommerfugle tidligt på foråret. Senere giver de bær til fuglenes vinterforråd. Krattet er et godt sted til kvasbunken.
(Foto: Katrine Turner)

Ældre krat der består af mange forskellige typer træer og buske. (Foto: Katrine Turner)

7. Græsplænen

Græsland dannes hurtigt når man lader være med at slå og gøde. Med tiden vil flere og flere arter finde plads og give liv til haven. Planter som kongepen, hvidkløver og bellis er typisk blandt de første. (Foto: Katrine Turner)

Natur i græsplænen

En kortklippet, grøn, kontrolleret græsplæne er noget som mange drømmer om. Men for dyr og planter er det en komplet ørken, og vedligeholdelsen koster desuden i klimaregnskabet.

I stedet for plænen kan du lave et "græsland", der kan indeholde flere hundrede arter af vilde planter og give mad og skjulesteder til mange dyr. Du behøver ikke omlægge hele plænen, men overvej om ikke noget af den grønne ørken kunne gøres lidt vildere og give plads til mere natur.

Undgå gødning

Arbejdet med jorden er helt centralt, og enhver have har sine egne jordforhold. Når man skal have flere vilde planter ind i haven, er det først og fremmest vigtigt ikke at gøde. Næringen i gødning giver simpelthen for meget mad til brændenælder, tidsler og mælkebøtter, som hurtigt bliver høje og skygger de andre planter ud. Det er en af grundene til, at mange af de danske plantearter i dag er sjældne.

Derfor er opgaven i en vildere have lidt anderledes, end vi er vant til fra køkkenhaven, nemlig at fjerne næring i stedet for at tilføre den.

Sådan laver du græsland

Lad græsplænen gro og stop med at gøde den. Når græsset bliver langt, vil du se de andre planter, som også gror i den. Din bevoksning bliver ad åre til et "græsland".

Sådan passer du et græsland

Hvis du er så heldig at have sandet eller næringsfattig jord, skal du kun slå græsset en eller to gange om året. Slå første gang i maj og igen sent i september, når urterne er holdt op med at blomstre. Husk derefter at fjerne afklippet. Det afklippede græs kan komme i komposten, i køkkenhaven eller under frugttræer og buske rundt om i haven.

Udpin jorden

Hvis der er meget muldjord i din have, skal du slå bevoksningen lidt oftere de første par år for at udpine jorden, så der langsomt kan komme flere og flere urter i græsset. Hvis du må slå oftere end to gange årligt, så lad skiftevis forskellige områder stå med blomster. Endelig er det en mulighed at grave nogle kvadratmeter af græstørven væk i ca. 10-15 cm dybde og give endnu bedre plads til, at nye arter kan indfinde sig.

Hvis der ikke er ret mange forskellige blomster i din græsplæne, er det en mulighed at supplere med frøblandinger (køb dem uden græsfrø i – det skal nok komme) eller planter. Spørg evt. en lokal biolog eller i fora på nettet.

Det bedste er at skære græsset bort fx. med en le. På den måde skånes græsset og alt hvad der lever i det, og blomsternes frø kan spredes. Lad afklippet ligge et par dage så frø kan falde ud og vokse op igen. (Foto: Habitats)

Pasning

Slå græsset i foråret og efteråret og fjern afklippet. Husk, at der skal kunne komme lys ned til jordbunden. Slå evt. nogle stier i det vilde græsland, så du kan gå en tørskoet tur og opleve livets summen.

Hvordan er naturtilstanden i din have?

Det kan være svært at finde ud af, hvor man lige skal starte. Først og fremmest er det vigtigt at se på, hvad du har i forvejen. Måske skal du lade græsset gro en sæson og se hvad der kommer frem, inden du sår en blomsterblanding ud. Måske er der flere naturligt voksede urter, end du lige tror. Og måske har du allerede en masse gode natur-elementer i din have, som skal bevares eller forbedres?

Dyr og planter er ikke ens, de har brug for forskellige føde - og levesteder.

Jo mere variation din have byder på, jo flere forskellige arter kan du derfor være heldig at finde i din have. Du kan bruge "score"-kortet på næste side til at hjælpe med at vurdere naturtilstanden i din have.

Sæt et X ud for de ting, du kan finde. Hvert X tæller 1 point. Til sidst kan du tælle sammen, hvor mange point din have fik, og se hvilke elementer, der mangler for at skabe større variation i føde - og levesteder.

Stenhumle på engbrandbæger ved Feltbanen. Viborg Rådhus i baggrunden (Foto: Carina Pilgaard)

”Score”-kort

1) Krat og store træer	Sæt X
Hule og hullede træer	
Træer med hvide blomster	
Mindst 1 stort træ (diameter større end 50 cm)	
Mindst 10 forskellige træer (hjemmehørende)	
Mindst 5 x 5 m sammenhængende ret tæt krat (buske og træer)	
2) Dødt træ, grene og kompost	
Stående død træstamme (min ½ meter høj)	
Liggende død træstamme i skyggen	
Liggende dødt træ, der ligger et sted, hvor der kan komme en del sol i løbet af dagen	
Store bunker af grene (kvasbunker)	
Kompost-bunke (slået græs, smågrene og blade)	
3) Urter og blomster	
Mere end 10 forskellige arter dækkende over 5 x 5 m	
Mere end 20 forskellige arter dækkende over 10 x 10 m	
Der anvendes ikke gødning	
Der er sjældne arter	
Der er ingen invasive arter	

4) Leve- og ynglesteder	
Bare og uforstyrrede pletter med jord og sand	
Sydvendte skråninger	
Store sten på arealet	
Redekasser (til fugle eller flagermus)	
5) Vand	
Vandhuller uden fisk	
Åbent vandspejl – hvis du kan se vandet	
Solbeskinnet brink med lav hældning (så padder kan kravle op og ned i vandet)	
Min. 10 forskellige arter af planter der vokser, hvor der er vådt året rundt	
Samlet antal point:	

Scorekortet er udarbejdet efter idé fra firmaet Vildskab.

Vildt blomsterflor langs en vejkant. (Foto: Habitats)

Viborg Kommune har tilmeldt sig konkurrencen om at blive Danmarks VIL-DESTE kommune, og arbejder med flere forskellige indsatser for at forbedre naturtilstanden, både på landet og i byerne. Men vi kan alle bidrage til at skabe mere og bedre natur. Vi håber derfor, at DU vil være med til at skabe vildere natur i hele kommunen.

I denne folder kan du læse om, hvordan du kan give plads til mere vild natur, hvad enten det er på boligforeningens grønne område, i gårdhaven eller din egen have, så de trængte insekter og danske planter kan trives bedre.

Indsatsen for en vildere have kan være udfordrende. Dels fordi gamle haveråd skal revurderes, dels fordi naboer måske vil undre sig over, at du lader "ukrudtet" blomstre og affaldet "rode".

Men en vildere have kan også gøre havearbejdet lettere for dig i længden, og give dig og dine nærmeste unikke naturoplevelser - lige udenfor din dør. Vi håber, du bliver inspireret til at invitere den vilde natur ind i jeres grønne område, haven, terrassen eller blomsterkrukkerne.

Du kan få mere inspiration og læse mere på viborg.dk/vildereviborg og følge Facebook-gruppen Vildere Viborg Kommune.

Rigtig god fornøjelse
Viborg Kommune.

